

PRODUCTIVITAT I PRAGMÀTICA EN LA SINTAXI DELS CLÍTICS PRONOMINALS EN CATALÀ ANTIC

AINA TORRES-LATORRE
Universitat de València
aitola@alumni.uv.es
ORCID: 0000-0001-5899-2717

RESUM

En català antic, com en la resta de llengües romàniques, la posició dels pronoms febles amb les formes verbals finites estava motivada per restriccions pragmaticsintàctiques (Batllori *et al.* 2005). Progressivament, es va produir un procés de fixació (vg. Lehmann 1985: 306-307) d'aquests pronoms en la posició preverbal. L'objectiu d'aquest article és quantificar i datar aquest canvi des del segle XIII fins al segle XVI considerant tant la freqüència d'ús de les diferents posicions dels pronoms febles (*token frequency*, Bybee 2003) com la varietat d'entorns en què la proclisi esdevé possible (*type frequency*, Bybee 2003).

PARAULES CLAU: pronoms febles, català antic, gramaticalització, fixació, productivitat.

PRODUCTIVITY AND PRAGMATICS IN THE SYNTAX OF PRONOMINAL CLITICS IN OLD CATALAN

ABSTRACT

In Old Catalan, like in the rest of the Romance languages, the position of weak pronouns with finite verbs was motivated by pragmatic-syntactic restrictions (Batllori *et al.* 2005). Gradually, there was a process of fixation (see Lehmann 1985: 306-307) of these pronouns in the preverbal position. The aim of this paper is to quantify and date this change from the 13th century to the 16th century considering both the frequency of use of the different positions of weak pronouns (*token frequency*, Bybee 2003) and the variety of environments in which proclisis becomes possible (*type frequency*, Bybee 2003).

KEYWORDS: weak pronouns, Old Catalan, grammaticalization, fixation, productivity.

1. INTRODUCCIÓ

En català, la posició dels clítics pronominals o pronoms febles respecte del verb a què acompanyen ha evolucionat des dels inicis de la llengua. En català antic, com ocorria en la resta de llengües romàniques medievals tot i que amb lleugeres divergències (vg., per al conjunt de llengües romàniques, Ramsden 1963; per al portuguès, Martins 1994, 1995; per al castellà, Rivero 1986; Granberg 1988; Castillo Lluch 1996; Bouzouita 2008; per al català, Fischer 2002; Batllori *et al.* 2005; per al francès, Labelle i Hirschbühler 2005), la posició dels clítics pronominals amb les formes verbals finites —excepte l'imperatiu— estava motivada per restriccions pragmaticsintàctiques, és a dir, els pronoms eren proclítics (1) o enclítics (2) depenent de l'entorn sintacticopragnmàtic en què se situara la forma

Data de recepció: 16/v/2023

Data d'acceptació: 11/vii/2023

Data de publicació: desembre 2023

verbal. Amb els temps verbals futur i condicional, encara hi havia una tercera possibilitat de posició dels clítics pronominals, la mesoclisi (3), en què els pronoms febles se situaven entre l'infinitiu i l'evolució de l'auxiliar llatí HABEŌ. La mesoclisi podia aparèixer en els mateixos entorns que l'enclisi (Sentí i Bouzouita 2022).

- (1) E, si la part no *se-n clamarà* al veguer, no és tengut de fer sagrament. (*Costums*, p. 11, s. XIII, CICA)
- (2) Cresetz tant solament en Jhesuchrist e bateyatz-vos e eu *auciré-vos* lo drac. (*Vides*, p. 413, s. XIII, CICA)
- (3) E puys girarem sobr' éls e axí *esvair-los ém*. (*Desclot*, vol. II, p. 35, s. XIII, CICA)

Així, la distribució entre proclisi i enclisi (o mesoclisi) venia regida pel context sintàctic en què es trobara la forma verbal. Alguns estudis centrats en el castellà antic han anat classificant tots els entorns sintacticopragmàtics segons quina posició dels clítics pronominals implicava cada entorn (Granberg 1988; Eberenz 1991; Castillo Lluch 1996, 2002; Bouzouita 2008). Estudis més recents sobre la llengua catalana han confirmat la mateixa distribució, encara que amb algunes tendències divergents (vg., per a una descripció global del fenomen, Batllori *et al.* 2005; per al cas concret del futur i el condicional, Bouzouita i Sentí 2022; Sentí i Bouzouita 2022; Torres-Latorre 2023; Torres-Latorre i Sentí 2023). En aquest article, s'estudiaran aquestes tendències que distancien o avancen, com es veurà més endavant, el català respecte del castellà. S'esquemmatitza la distribució dels pronoms febles per entorns en la taula 1, que segueix la classificació per entorns dels estudis més recents dedicats al català (vg. Bouzouita i Sentí 2022, Sentí i Bouzouita 2022, Torres-Latorre 2023, Torres-Latorre i Sentí 2023).

Dins de les oracions principals, s'adverteixen tres grups d'entorns. En el primer grup, se situen aquells contextos que provoquen l'anteposició dels clítics al verb, és a dir, aquells en què hi ha abans de la forma verbal algun element que indueix la proclisi pronominal (un pronom interrogatiu, un marcador de negació, etc.). En canvi, el segon i el tercer grups es caracteritzen per l'absència d'aquests elements. En el segon grup, els pronoms sempre són enclítics (o mesoclítics) al verb: això ocorre quan el verb es troba en primera posició oracional o en primera posició en oracions paratàctiques, quan se situa darrere d'un vocatiu i quan apareix darrere de *però* o *mes*. El tercer grup presenta la particularitat de permetre la variació en la col·locació dels pronoms febles. Pertanyen a aquest grup les formes verbals que se situen després d'un subjecte, després d'un adverb, després d'una coordinació, etc.

L'interès especial d'estudiar els entorns sintacticopragmàtics del tercer grup resideix en el fet que des dels orígens de la llengua hi podia haver clítics tant anteposats com posposats al verb. Teòricament, la posició per defecte dels pronoms en els entorns del tercer grup és l'enclisi, però l'aparició d'estructures marcades pragmàticament, això és, emfàtiques, pot provocar l'ús de pronoms proclítics (vg. per al castellà antic, Granberg 1988, Castillo Lluch 1996, Bouzouita

2008; per al català antic, Bouzouita i Sentí 2022, Sentí i Bouzouita 2022, Torres-Latorre 2023).

Quant a les oracions no principals, solen tenir pronoms proclítics amb uns percentatges molt majoritaris, tot i que se n'han documentat excepcions en diferents llengües (en castellà, Granberg 1988: 47, Castillo Lluch 1996: 149-150, Bouzouita 2008: 174-175; en navarroaragonès, Primerano 2019: 128-131, 183-186; en català antic, Sentí i Bouzouita 2022: 11-12). En l'anàlisi dels resultats (§ 2), s'exposaran les raons de la divisió de les oracions no principals en subordinades, insubordinades i introduïdes per *car* i es discutirà la conveniència d'aquesta decisió. Així mateix, es tractaran més detalladament el conjunt d'entorns presentats en la taula 1.

Entorn sintacticopragnmàtic		Proclisi	Enclisi (o mesoclisi)
Oració principal: anteposició	Després de pronom interrogatiu	×	
	Després de negació	×	
	Després de SN no correferencial	×	
	Després de complement preposicional	×	
	Després de complement predicatiu	×	
	Després de conjunció <i>ans</i>	×	
	Després d'infinitiu	×	
Oració principal: posposició	Després de participi	×	
	Verb en P1		×
	Oració paratàctica		×
	Després de vocatiu		×
Oració principal: variació	Després d'adversatiu <i>però</i> o <i>mes</i>		×
	Després de subjecte	×	×
	Després d'adverbi o CC	×	×
	Després de coordinació <i>e</i>	×	×
	Després de coordinació <i>o</i>	×	×
	Després de SN correferencial	×	×
Oració subordinada	×		
Oració insubordinada	×		
Oració introduïda per <i>car</i>	×		
Després de construcció absoluta o oració subordinada		×	×

TAULA 1. La sintaxi medieval dels pronoms febles.

A diferència de la llengua medieval, en el català contemporani, quan el verb apareix en forma finita —excepte si es tracta d'un imperatiu—, els pronoms febles s'anteposen al verb en totes les varietats dialectals (GIEC 2016: § 8.3.3, Bonet 2002: 937). L'evolució de la posició dels clítics pronominals amb aquestes formes verbals des de la variació entre proclisi i enclisi a l'edat mitjana fins a l'obligatorietat de la proclisi en el català actual es pot entendre com un procés de gramaticalització en el qual els pronoms s'estan fixant progressivament en la posició preverbal. La fixació, característica de la gramaticalització, implica el pas d'una posició lliure a una posició fixa (Lehmann 1985: 307). Així, malgrat que la

posició dels clítics pronominals no era completament lliure en català antic, les restriccions sintacticopragmàtiques que hi actuaven implicaven una variació en la posició d'aquests pronoms. En desaparèixer totalment aquestes restriccions i la conseqüent variació, es va produir la fixació dels pronoms febles, ja que la posició preverbal va esdevenir l'única posició possible per als clítics pronominals amb les formes verbals finites —excepte l'imperatiu.

Per a abordar l'estudi d'aquest fenomen, es presentarà breument el concepte de *productivitat* (§ 1.1) i es plantejaran els objectius (§ 1.2) i la metodologia (§ 1.3) d'aquest treball. Després, ens endinsarem en els resultats sobre l'evolució de la posició dels pronoms febles en català antic (segles XIII-XVI) (§ 2) mitjançant una anàlisi detallada dels entorns sintacticopragmàtics del grup de posposició (§ 2.1) i del grup de variació (§ 2.2). Finalment, hi haurà un apartat per a les conclusions (§ 3).

1.1. Sobre productivitat i freqüència

Per a estudiar l'evolució diacrònica de la col·locació dels clítics pronominals, resulta útil la noció de *productivitat* (Bybee 1995, 2003) emmarcada en el model de la gramàtica de construccions (Goldberg 1995, Traugott i Trousdale 2013, Barðdal *et al.* 2015, entre d'altres). En un procés de gramaticalització, és completament necessari estudiar el rol de la freqüència per a detectar les diferents fases del procés. Seguint la gramàtica de construccions, es distingeixen dos tipus de freqüència, que donen compte de dues maneres diferents de comptabilitzar la productivitat d'una construcció: *token frequency* i *type frequency*.

Token frequency fa referència al nombre total d'ocurrències que una unitat, normalment una paraula o un morfema, mostra en un text o un corpus determinat (Bybee 2003: 604). En el cas de l'estudi de la fixació dels pronoms febles, aquest tipus de freqüència es pot estudiar en relació amb l'evolució dels percentatges de proclisi i enclisi. En concret, un augment de la freqüència relativa de l'anteposició suposa un acostament cap a la fixació final dels pronoms en aquest lloc.

D'altra banda, *type frequency* al·ludeix al nombre d'expressions diferents en què pot aparèixer una forma (Bybee 2003: 604). És, per tant, una manera de comptabilitzar la presència qualitativa d'una expressió. Aquesta noció es pot aplicar a una construcció en procés de gramaticalització per a veure en quins casos pot ser utilitzada (Bybee 2003: 605). Si partim de la distribució per entorns sintacticopragmàtics de la sintaxi medieval dels clítics, un increment¹ en *type*

¹ Resulta complicat quantificar l'augment d'entorns pragmaticosintàctics en què la proclisi va esdevenint possible, ja que, malgrat que en un entorn no hi haja cap ocurrència en un segle, l'observació de les dades de la resta de períodes pot aclarir-nos la posició dels pronoms en aquest moment, mentre que la quantificació per *types* podria comportar conclusions errònies en aquest sentit (disminucions de l'ús de proclisi per no atestar un entorn en un període determinat). És per això que hem adoptat una anàlisi qualitativa de la *type frequency* en què mostrem en quin moment

frequency de la proclisi, la posició que finalment es fixa, es tradueix en l'aparició progressiva de pronoms preverbals en entorns en què inicialment no podien aparèixer —ço és, en entorns del segon grup— i també es tradueix en la pèrdua de les restriccions pragmàtiques dels entorns del tercer grup.

1.2. Objectius

L'objectiu principal d'aquest treball és analitzar l'evolució diacrònica de la posició dels pronoms febles en català antic (segles XIII-XVI) a partir de la distribució per entorns de la sintaxi medieval dels clítics. El fenomen s'estudia des d'una perspectiva quantitativa pel que fa a l'evolució de les freqüències generals de les dues posicions possibles, ço és, d'una banda, la proclisi i, de l'altra, l'enclisi o la mesoclisi. A més, també s'aborda des d'una anàlisi sintacticopragnmàtica d'aquells entorns en què la presència o absència d'èmfasi juga un paper en la tria de la posició dels pronoms febles, ço és, els entorns del tercer grup dins de les oracions principals (§ 1).

Malgrat que existeixen estudis dedicats a analitzar la sintaxi medieval dels clítics en català antic (vg. Fischer 2002, Batllori *et al.* 2005), no hi ha cap estudi de conjunt que, tenint en compte el comportament de la totalitat d'entorns, centre l'atenció en els canvis que es van produint en cada un dels contextos sintacticopragnmàtics. Així, s'intentarà veure en quins entorns es produeix primer el canvi cap a la proclisi i per què ocorre aquest canvi abans en alguns entorns que no en uns altres.

1.3. Metodologia

Per a analitzar l'evolució de la posició dels pronoms febles en català antic, s'ha dut a terme un estudi de corpus que abraça cronològicament des del segle XIII fins al segle XVI. El *Corpus Informatitzat del Català Antic* (CICA) ha servit de punt de partida per a fer una tria d'obres representatives del català d'aquests segles. Els textos analitzats corresponen a les segones meitats dels quatre segles, de manera que els períodes sense estudiar funcionen com a buits que donen visibilitat als canvis produïts entre un segle i el següent.²

D'aquest corpus s'han extret les ocurrencies de pronoms febles acompanyant dos temps verbals: el futur i el condicional. La tria d'aquests dos temps es deu a la voluntat d'estudiar també el procés de gramaticalització que el

del període analitzat apareix per primera vegada un pronom feble anteposat al verb en cadascun dels entorns.

² La selecció de les obres ha tingut en compte diferents criteris: (i) un criteri cronològic, ja que la data d'escriptura de l'original no havia de diferir excessivament respecte de la data del manuscrit conservat; (ii) un criteri diatòpic, amb la pretensió d'aconseguir dades dels dos grans blocs dialectals en tots els segles estudiats; (iii) un criteri tipològic, ja que s'han inclòs obres de tipologia textual diversa en els quatre segles. El recull complet dels títols de les obres incloses en el corpus es pot trobar en l'Annex 1.

futur i el condicional experimenten en aquests segles (vg., per a l'anàlisi del català antic en relació amb la gramaticalització del futur i el condicional, Torres-Latorre i Sentí 2023). Com que s'ha comprovat que el futur i el condicional presenten la mateixa distribució dels clítics pronominals que la resta de temps verbals en català antic (Sentí i Bouzouita 2022), les mateixes dades poden servir per a donar llum al fenomen que es pretén estudiar en aquest treball. Les combinacions de dos o tres pronoms s'han comptabilitzat com una sola ocurrència, ja que no és possible trobar alhora un pronom en proclisi i un altre en enclisi. Les ocurrències s'han classificat segons una sèrie de paràmetres sintàctics i morfològics (clíctic o clítics, entorn sintacticopragmàtic, temps verbal, persona...).

El conjunt de les dades extretes del corpus forma un total de 4 699 ocurrències de futur i condicional amb pronoms febles, repartides entre els quatre segles de la manera següent:

Cronologia	Nombre d'ocurrències	Percentatge
Segle XIII	1 723	36,7 %
Segle XIV	1 071	22,8 %
Segle XV	1 166	24,8 %
Segle XVI	739	15,7 %
Total	4 699	100 %

TAULA 2. Nombre d'ocurrències per segle.

Les diferències quantitatives entre els segles són principalment a causa de dos motius. En primer lloc, no es pretenia aconseguir un equilibri del total de dades sinó un cert equilibri de les dades pertanyents a les oracions principals i, en concret, pertanyents al tercer grup d'entorns en aquestes oracions, ja que la major o menor presència de subordinades no és d'interès pel que fa a l'evolució de la posició dels pronoms febles. Ara bé, en segon lloc, la disminució del nombre d'ocurrències en el segle XVI prové d'un clar desequilibri en el corpus. De fet, per al segle XVI s'han pres tots els textos inclosos al CICA per a la segona meitat d'aquest segle, mentre que a la resta de segles s'ha fet una selecció d'obres per a reduir la quantitat de dades.³ Així, aquesta diferència es deu a un desequilibri en el corpus de partida, en el qual l'últim segle està quantitativament menys representat que no la resta.

2. LA POSICIÓ DELS PRONOMS FEBLES AMB EL FUTUR I EL CONDICIONAL EN CATALÀ ANTIC (SEGLES XIII-XVI)

La distribució sintacticopragmàtica dels 4 699 casos de futur i condicional amb pronoms febles apareix resumida en la taula 3, que abraça les dades del conjunt dels quatre segles. La distinció entre enclisi i mesoclisi no es té present perquè no es pretén estudiar el grau de gramaticalització del futur i el condicional sinó el

³ El CICA pretén donar compte de la llengua catalana sobretot fins a la primera meitat del segle XVI, malgrat que inclou textos més tardans.

grau de fixació en la posició preverbal dels pronoms febles (vg., per a la gramaticalització del futur i el condicional, Torres-Latorre i Sentí 2023).

Entorn sintacticopragnmàtic		Proclisi	Mesoclisi o enclisi
Oració principal: anteposició	Després de pronom interrogatiu	100 % (182/182)	—
	Després de negació	100 % (136/136)	—
	Després de SN no correferencial	100 % (17/17)	—
	Després de complement preposicional	100 % (22/22)	—
	Després de complement predicatiu	100 % (3/3)	—
	Després de conjunció <i>ans</i>	100 % (2/2)	—
	Després d'infinitiu	100 % (2/2)	—
	Després de participi	100 % (1/1)	—
Oració principal: posposició	Verb en P1	24,1 % (7/29)	75,9 % (22/29)
	Oració paratàctica	100 % (2/2)	—
	Després de vocatiu	79,2 % (19/24)	20,8 % (5/24)
	Després d'adversatiu <i>però</i> o <i>mes</i>	—	100 % (8/8)
Oració principal: variació	Després de subjecte	85,8 % (236/275)	14,2 % (39/275)
	Després d'adverbi o CC	89 % (266/300)	11 % (34/300)
	Després de coordinació <i>e</i>	31,1 % (52/167)	68,9 % (115/167)
	Després de coordinació <i>o</i>	75 % (3/4)	25 % (1/4)
	Després de SN correferencial	92,3 % (12/13)	7,7 % (1/13)
	Després de construcció absoluta o oració subordinada	74,8 % (80/107)	25,2 % (27/107)
Oració principal: total		80,5 % (1 042/1 294)	19,5 % (252/1 294)
Oració subordinada		99,3 % (3 153/3 176)	0,7 % (23/3 176)
Oració insubordinada		91,7 % (77/84)	8,3 % (7/84)
Oració introduïda per <i>car</i>		95,2 % (138/145)	4,8 % (7/145)
Total		93,8 % (4 410/4 699)	6,2 % (289/4 699)

TAULA 3. Distribució de la posició dels pronoms amb el futur i el condicional (segles XIII-XVI).

D'entrada, s'observa una presència molt majoritària de la proclisi respecte de les dues posicions postverbals, amb un 93,8 % (4 410/4 699) del total de les ocurrencies. Amb tot, aquest percentatge es pot explicar per: (i) l'assiduitat de les oracions subordinades —hi ha un total de 3 176 ocurrencies en oracions subordinades—, en les quals la posició esperable dels pronoms és la proclisi; (ii) l'aparició també d'insubordinades i d'oracions introduïdes per *car*, en què també predominen els pronoms preverbals, (iii) i la presència d'un grup dins de les oracions principals en què només hi ha anteposició. Cal notar que el total d'oracions principals mostra encara un gran predomini de la proclisi, amb un 80,5 % (1 042/1 294) del total d'ocurrencies en aquests entorns.

Si es repassen les dades de cada un dels grups sintacticopragnmàtics, s'observa que la majoria compleixen les expectatives previstes a partir de la bibliografia existent sobre sintaxi medieval dels clítics (§ 1). En el primer grup de les oracions principals, l'única posició que es documenta és la proclisi. Per contra, en el segon grup, en què teòricament només es podrien trobar pronoms posposats al verb, es documenten casos de proclisi i amb una freqüència bastant elevada en

alguns entorns. En el tercer grup, hi ha variació en la posició dels pronoms, com era esperable, però les freqüències de l'anteposició són molt elevades en quasi tots els entorns. La presència de pronoms preverbals en el segon grup i l'abundància d'aquesta posició en el tercer deixen entreveure un avançament en la fixació dels clítics pronominals davant del verb. Per això, és en el segon i en el tercer grups en els quals resulta interessant estudiar l'evolució diacrònica de la posició dels pronoms, ja que en la resta de contextos es prefereix la proclisi des dels inicis de la llengua. S'analitzarà detalladament aquesta evolució en els apartats següent (§ 2.1 per al grup de posposició i § 2.2 per al grup de variació).

Pel que fa a les oracions no principals, es comprova que majoritàriament impliquen l'anteposició pronominal. Els casos de no proclisi en aquestes oracions no segueixen les tendències generals pròpies d'aquests entorns, de manera que es fa necessari observar-los amb més deteniment. Per començar, es tractaran d'explicar les excepcions en el cas de les oracions subordinades, que corresponen solament a un 0,7 % (23/3 176) de les ocurrencies en aquest entorn. Els casos de posposició pronominal en subordinades es poden agrupar en tres tipus, il·lustrats pels tres exemples següents:

- (4) Item si alcun creador és que aya dos o tres deutors o plus, cascun per lo tot obligat, e creador vendrà a la un e *dirà-li* que-l pach e aquel li pagarà aquela part que li tayn, meytat o ters o qual que part li-n tanga per persones, jamés per lo remanent del deute no pot ne deu venir aquest que d'aquel remanent li-n pac ren tro que-s sia clamat dels altres e agen de què pagar [...]. (*Costums*, p. 89, s. XIII, CICA)⁴
- (5) E axí lo missatge anà al rey mallorquí e dix-li lo missatge que-l rey d'Aragó li avia dit; e él respòs-li que auria-n son acort. (*Descloot*, vol. II, p. 67, s. XIII, CICA)
- (6) Ara leixaré açò estar, que *lexar-ho* é a la justícia de Déu et a la veritat, de què han a venir totes venjances per dretura [...]. (*Muntaner*, f. 27v, s. XIV, CICA)

En l'exemple (4), ens trobem amb una oració subordinada llarga en la qual s'entén que hi ha un oblit de l'estructura subordinant per part de l'emissor, de manera que l'enclisi en la forma verbal *dirà-li* s'explica per la presència de la conjunció coordinant *e* al seu davant, conjunció que forma part del grup de variació dins de les oracions principals. Sentí i Bouzouita (2022: 59) constaten exemples semblants en el *Llibre dels fets*. Com apunta Castillo Lluç (1996: 129) per al castellà antic, la freqüència elevada de la conjunció copulativa en la llengua medieval podria influir en la pèrdua de consciència del marc subordinant dins del qual se situa la forma verbal.

En canvi, en (5), la distància respecte de l'introduïdor de la subordinada no és rellevant, ja que el verb es troba just després de la conjunció *que*. En aquest cas, l'oració subordinada depèn d'un verb *dicendi*, el verb *respondre*. L'estil indirecte, introduït per verbs de comunicació o per verbs de cognició, presenta sovint

⁴ En els exemples, es marca en cursiva el futur o condicional amb el clíctic o els clítics que l'acompanyen (en aquest cas, «dirà-li») i es subratlla l'entorn sintàctic (en aquest cas, l'oració subordinada).

característiques pròpies de les oracions principals i, així, es pot mantenir la sintaxi dels clítics d'aquestes oracions, com recull la bibliografia del castellà medieval (Granberg 1988: 47, Castillo Lluch 1996: 149-150, Bouzouita 2008: 174-175) i, més recentment, del català antic (Sentí i Bouzouita 2022: 59). Això es deu a l'intent de transmetre les paraules del personatge de la manera més literal possible. En l'exemple (5), la presència d'enclisi s'explica pel fet que el verb es trobaria —si l'oració fora una oració principal i no una subordinada— en la primera posició oracional, és a dir, en un entorn sintacticopragnmàtic que pertany al grup de posposició.

Quant a l'exemple (6), la conjunció *que* introdueix una oració subordinada causal externa (vg., per a una descripció dels valors d'aquesta conjunció en català antic, Batllori i Súnier 2005). Les causals externes es diferencien respecte de les causals internes perquè no formen part del predicat de l'oració principal sinó que funcionen com un adjunt a l'oració principal (Pérez Saldanya 2015: 14, 18). Segons les dades del nostre corpus, sembla que la sintaxi dels pronoms febles en aquest tipus de subordinades es comporte de la mateixa manera que en les oracions principals. Quan hi ha posposició dels pronoms, s'explica perquè l'entorn immediat pot implicar aquesta posposició, com és el cas de (6), en què el verb es troba en primera posició immediatament després de la conjunció *que*.

A propòsit de les causals externes, cal remarcar el cas de la conjunció *car*, que alternava en català antic amb *que* com a introductora d'aquest tipus de subordinades (Pérez Saldanya 2015: 23). En castellà antic, s'ha observat que les oracions introduïdes per *car* admeten variació en la posició dels pronoms febles (Bouzouita 2008: 171) i és per això que, en aquest treball, les subordinades amb *car* han estat classificades com un entorn a banda ja d'entrada. Ara bé, potser caldria replantejar aquesta divisió i classificar, en tot cas, les oracions subordinades causals externes com un tipus d'entorn, ja que s'ha vist que les introduïdes per *que* també poden presentar pronoms postverbals en alguns casos.

Tanmateix, les oracions subordinades introduïdes per *car* no funcionen de la mateixa manera que les oracions principals, com es pot deduir dels dos exemples següents:

- (7) *Car provenir-hi ém de tal manera que a ells será càstich. (Lletres reials, p. 913, s. xv, CICA)*
- (8) *Car s'esdevendria a la vegada que él podría fer tals coses que [...]. (Costums, p. 80, s. XIII, CICA)*

Tant en (7) com en (8) la forma verbal se situa just després de la conjunció *car*, és a dir, en primera posició oracional. En el primer cas, com seria esperable en aquest entorn dins d'una oració principal, els pronoms no s'anteposen al verb. En canvi, en (8), trobem un condicional amb proclisi. Aquest segon exemple pertany al segle XIII, segle en què no es documenten en el corpus casos d'anteposició amb el verb en primera posició dins d'una oració principal, com es veurà en l'apartat següent (§ 2.1). Així, es pot concloure que el comportament de

les causals externes es troba a mig camí entre el funcionament d'una oració principal i el funcionament d'una subordinada. És per això que, tot i seguir normalment la sintaxi de les oracions principals, es troben pronoms preverbals en entorns en què haurien de posposar-se al verb.

Un altre tipus d'oracions amb un comportament intermedi entre les principals i les subordinades són les oracions insubordinades. Aquest tipus d'oracions es caracteritzen per tenir l'aspecte d'una subordinada —ja que van introduïdes per la conjunció *que*— però funcionar com una oració principal (vg. Evans 2007, Evans i Watanabe 2016). Són oracions del tipus de (9), en què després de *primer* i de *segon* apareix una conjunció *que* però no s'explicita en cap moment de què depèn la conjunció:

- (9) On, per mils e pus breument reglar la resposta de la dita scriptura, par que d'aquella se puxen elicir IIIe punts substancials:
 Primer, que als advocats de la dita noble dona en les dites nostres letres serien estades dites deshonries.
 Segon, que·ls serien estades fetes menaços. (*Epistolari*, p. 118, s. XIV, CICA)

Només la bibliografia més recent sobre la col·locació dels clítics inclou l'estudi d'aquestes oracions (en català, Sentí i Bouzouita 2022, Torres-Latorre 2023). En el nostre corpus, hi ha un 91,7 % (77/84) de proclisi en oracions insubordinades. Així, en la majoria dels casos l'aspecte de subordinada d'aquestes construccions sembla prevaldre sobre la seua funció com a oració principal. Tanmateix, s'han documentat algunes ocurrencies en què els pronoms es posposen a la forma verbal (8,3 %, 7/84), com ocorre en l'exemple (10).

- (10) Què us dirè? Que axí foren afaytats, que tots diez veérets prés de les barreres fer torneigs de cavallers et de hòmens de peu, que tot lo món se-n devia meravellar. Et açò durà ·V· jorns, que dins aquests ·V· jorns nuyl hom no perdé d'entrar ne de exir de Perellada per la orta; que quant ffrancès hi entrava negun, per son desastre, ne null altre hom de la host del rey de Ffrança, jamés no n'exia negun que no fos mort o pres. Que la orta de Perellada és la pus forts orta que e-l món sia, que no és null hom qui y entràs que no fos perdut, pus que·ls hòmens de Perallada se volguessen; que altre no pot saber los passes mas aquells qui de la vila són nats et nudrits.
 Que *comptar-vos n'é* una meraveyla qui fo veritat, axí con cascuns veets veritat què és. (*Muntaner*, f. 71v-72r, s. XIV, CICA)

En aquest exemple, la conjunció *que* que introdueix la insubordinada no sembla dependre directament de cap verb sinó que dona pas a una construcció amb les mateixes funcions que una oració principal —noteu que discursivament haguera tingut el mateix valor l'oració *Comptar-vos n'é una meraveyla qui fo veritat*. Com observen Sentí i Bouzouita (2022: 12) en un cas semblant, la conjunció funciona com un *que* quotatiu dins del context *dicendi* en què es troba. Al principi del paràgraf anterior hi ha un verb de dicció (*dirè*), que permet l'ús reiterat de la conjunció *que* al llarg de tot el paràgraf. La llunyania d'aquest verb respecte del futur amb clítics explica la mesoclisi de *comptar-vos n'é*.

En definitiva, totes aquelles ocurrències que pareixien excepcions en oracions subordinades, insubordinades i introduïdes per *car* es poden explicar per diferents motius, entre els quals (i) l'estatus intermedi entre principals i subordinades de les oracions insubordinades i les causals externes, (ii) la distància de la forma verbal amb clíctic respecte de la conjunció que introdueix la subordinació o (iii) la presència de verbs de dicció o de cognició.

2.1. Evolució de la posició dels pronoms febles en els entorns del grup de posposició

El grup de contextos sintacticopragnmàtics que es tractaran en aquest apartat correspon a aquells en què la bibliografia havia observat que només era possible trobar pronoms postverbals en la llengua medieval (§ 1). Tanmateix, en les dades del nostre corpus dels segles XIII, XIV, XV i XVI, resumides en la taula 3 (§ 2), es documenten casos d'anteposició en aquest grup. Ara, veurem l'evolució diacrònica de les freqüències d'anteposició i posposició entorn per entorn per a examinar si és cert que hi ha una evolució a favor de la proclisi o hi ha algun error en la distribució proposada inicialment.

En el primer entorn d'aquest grup, la forma verbal amb clítics es troba en primera posició oracional, com s'observa en l'exemple (11), en què s'utilitza un futur amb mesoclisi:

(11) *Fer-n'ets, axí mateix, gran plaer a nosaltres. (Epistolari, p. 261, s. XIV, CICA)*

L'evolució per segles es pot veure en la taula 4. D'entrada, destaca la presència de clítics pronominals anteposats al verb en aquest entorn, que representa un 24,1 % (7/29) dels casos, mentre que els pronoms s'hi posposen en un 75,9 % (22/29).

Cronologia	Proclisi	Mesoclisi o enclisi
Segle XIII	—	100 % (11/11)
Segle XIV	—	100 % (5/5)
Segle XV	20 % (1/5)	80 % (4/5)
Segle XVI	75 % (6/8)	25 % (2/8)
Total	24,1 % (7/29)	75,9 % (22/29)

TAULA 4. Evolució diacrònica de la posició dels pronoms febles amb el verb en P1.

La divisió de les dades per segles fa palesa la fixació gradual dels clítics pronominals en l'anteposició, que és l'objecte d'aquest estudi. Als segles XIII i XIV, no es documenta cap ocurrència de futur o condicional amb clítics preverbals quan el verb es troba en primera posició oracional. Al segle XV, trobem en el corpus una primera ocurrència i, al segle XVI, aquesta posició ja ha esdevingut majoritària, ja que representa el 75 % (6/8) dels casos en aquest període.

El segon entorn que pertany a aquest grup és l'aparició de la forma verbal amb clíctic després de la pausa que uneix oracions paratàctiques, com en (12). En aquest cas, solament s'han documentat en el corpus dues ocurrències, les dues

proclítics, que daten una del segle XV i l'altra del segle XVI. Com que el corpus no ens ofereix dades d'aquest entorn en els dos primers segles, no es pot veure de manera tan clara com en l'entorn anterior la innovació que suposa la posició preverbal dels pronoms en aquest context.

- (12) Lo acòlith encendrà les llums del altar, servirà a les misses baixes, portarà los canelobres, ministrarà les canelles del vi y del aigua al sacerdot, per al sacrifici de la missa, se parará ab camís, amit y cordó, per ministrar lo ensenser als officis solemnes. (*Baccallar*, p. 267, s. XVI, CICA)

Després de vocatiu, sorprèn que la posició majoritària del conjunt dels segles siga l'anteposició, amb un 79,2 % (19/24) de les ocurrències trobades. Novament, la taula 5 recull l'evolució cronològica en aquest entorn. Com es pot veure, darrere de vocatiu no s'observa una evolució cap a l'anteposició sinó que ja des del primer tall cronològic, el segle XIII, es documenta una majoria de les ocurrències en la posició preverbal (81,8 %, 9/11).

Cronologia	Proclisi	Mesoclisi o enclisi
Segle XIII	81,8 % (9/11)	18,2 % (2/11)
Segle XIV	60 % (3/5)	40 % (2/5)
Segle XV	85,7 % (6/7)	14,3 % (1/7)
Segle XVI	100 % (1/1)	—
Total	79,2 % (19/24)	20,8 % (5/24)

TAULA 5. Evolució diacrònica de la posició dels pronoms febles després de vocatiu.

Tanmateix, en cap de les ocurrències el vocatiu es troba en primera posició oracional, sinó que hi ha algun element que apareix abans del vocatiu. És la presència d'aquest element el que pot explicar l'aparició d'una proclisi tan primerenca. Es tracta de casos com (13) i (14).

- (13) En lo dia del juysi, Seyner, se levaran los corses humanals totz entegres e totz novels. (*Contemplació*, p. 250, s. XIII)
- (14) Moltz homens, Seyner, se gaubarien a les jens e se-n ergularien. (*Contemplació*, p. 244, s. XIII)

Torres-Latorre (2023: 71-72) ja documenta un exemple de proclisi darrere de vocatiu en un text del segle XIII, però l'explica, precisament, per la presència d'un subjecte emfàtic davant del vocatiu. De la mateixa manera, en (11), hi ha un complement circumstancial davant del vocatiu, mentre que, en (12), hi ha un subjecte. Els dos elements formen part del grup d'entorns en què la variació de la posició dels clítics és possible. Per tant, resulta difícil discernir si la posició dels pronoms febles depèn del vocatiu o de l'element precedent. Malauradament, no s'ha trobat cap exemple de futur o condicional amb clítics pronominals darrere d'un vocatiu en primera posició oracional, així que no es poden extraure conclusions sobre l'evolució de la posició dels pronoms febles en aquest entorn.

Per acabar, el quart entorn dins del grup de posposició es caracteritza per la presència d'un adversatiu com *però* o *mes* davant del verb amb clítics. En aquest

context sintacticoprasmàtic, només es documenta en el corpus l'ús de pronoms posposats al verb (100 %, 8/8), del qual recollim tot seguit l'exemple (15). Així, sembla ser l'entorn més conservador dins del grup de posposició, ja que, fins i tot al segle XVI, no s'hi documenten ocurrencies d'anteposició.

- (15) Sabràs, e benauradament sabràs, mas faràs-ho per aquel maestra per lo qual és fassedor. (*Vides*, p. 341, s. XIII, CICA)

La descripció de l'evolució diacrònica dels quatre entorns ha permès veure que, en el cas dels verbs en primera posició oracional, s'està produint un procés de canvi evident cap a l'anteposició pronominal. La resta d'entorns mostren o bé opcions contradictòries, com ocorre entre les oracions paratàctiques, amb un 100 % de proclisi, i l'entorn de després d'un adversatiu *però* o *mes*, amb un 100 % de mesoclisi o enclisi, o bé distribucions més complexes, en les quals s'han de tenir en compte altres factors, en el cas de darrere d'un vocatiu. L'evolució a favor de la proclisi quan el verb es troba en primera posició oracional mostra com aquesta posició, que ja era des d'un principi més productiva en el conjunt d'entorns (*token frequency*), s'estén a contextos en què abans no podia aparèixer i, així, esdevé més productiva pel que fa a la quantitat de construccions en què es pot realitzar (*type frequency*).

2.2. Evolució de la posició dels pronoms febles en els entorns del grup de variació

La possibilitat de variació en la distribució dels clítics pronominals en el tercer grup d'entorns de les oracions principals s'explica en alguns casos per raons pragmàtiques lligades al context més general d'aparició de la forma verbal (*v. gr.*, darrere de subjecte) i en altres casos per l'existència de tipologies que classifiquen en diferents tipus un entorn més general (*v. gr.*, darrere d'un adverb o complement circumstancial). En aquest apartat, s'examinarà l'evolució diacrònica de les freqüències en cadascun dels entorns d'aquest grup amb la intenció d'observar les particularitats del canvi cap a la proclisi de la posició dels pronoms febles, o siga, en quins entorns es produeix primer i per què.

El primer context es caracteritza per l'aparició de la forma verbal amb clítics després d'un subjecte. Diversos estudis centrats en el castellà antic (Granberg 1988: 200-227, Castillo Lluch 1996: 195-218, Bouzouita 2008: 88-99) han observat que, malgrat que la posposició és la posició més habitual dels pronoms febles en aquest entorn, l'anteposició és possible quan el subjecte preverbal és emfàtic. La taula 6 resumeix l'evolució diacrònica de la posició dels pronoms darrere de subjecte.

A diferència del que ocorria en castellà antic (entre d'altres, Bouzouita 2008: 63-64), s'observa que la posició majoritària dels clítics pronominals en aquest entorn és la proclisi ja des del segle XIII, amb un 76,8 % (76/99) de les ocurrencies en aquest segle. Des d'aquest segle i fins al segle XVI es constata un augment de

l'anteposició fins a assolir el total de les ocurrencies al segle XVI. Sembla estrany que una freqüència tan elevada dels subjectes pugui ser receptora d'èmfasi discursiu.

Cronologia	Proclisi	Mesoclisi o enclisi
Segle XIII	76,8 % (76/99)	23,2 % (23/99)
Segle XIV	79,4 % (50/63)	20,6 % (13/63)
Segle XV	96,3 % (77/80)	3,7 % (3/80)
Segle XVI	100 % (33/33)	—
Total	85,8 % (236/275)	14,2 % (39/275)

TAULA 6. Evolució diacrònica de la posició dels pronoms febles després de subjecte.

Tanmateix, el català, i també el català antic (Pujol i Campeny 2018: 89), és una llengua de subjecte nul i, així, la mera aparició d'un subjecte explícit podria implicar una lleugera èmfasi. Això no explica, però, la diferència en la posició dels clítics pronominals respecte del castellà antic, que també és una llengua de subjecte nul. Examinem la interacció de la pragmàtica amb la col·locació dels clítics pronominals en aquest entorn a partir dels dos exemples següents:

- (16) En lo ·VI· dia cauran los edifficamens, so és tots los bastimens; e·n aquest ·VI· dia, segons que·s diu, flames de foc se levaran del colgant del sol, devant la cara del fermament, entrò al neximent del sol enreviran. (*Vides*, p. 18, s. XIII, CICA)
- (17) E cant vendrà demà, que amdues les hosts s'ajustaran e la nostra davantera ferrà en la host dels sarraïns, yo us faré fer ·I· senyal en aquel puig, e vós sempre exits del aguayt ab vostres senyeres esteses, e anats ferir en la rereguarda molt ardidament. E els sarraïns pensar-s'-àn que nós ajam esvaïda la lur host e que siam passats ultra tro a la rereguarda, e desbaratar-s'-àn e fugiran. (*Desclot*, vol. II, p. 33, s. XIII, CICA)

En l'exemple (16), el clíctic pronominal s'anteposa al verb després d'un subjecte, *flames de foc*, que és clarament emfàtic. De fet, hi ha una inversió de l'ordre normal d'una oració amb un verb inacusatiu com *levar*, que haguera estat: *se levaran flames de foc del colgant del sol*. En canvi, en (17) el subjecte *els sarraïns* no pareix ser emfàtic, atès que és un referent que ja ha aparegut en el context discursiu i, doncs, el pronom feble és postverbal. No sempre resulta evident la presència o absència d'èmfasi en textos escrits com els del nostre corpus, de manera que és difícil discernir en quin moment els clítics comencen a aparèixer en proclisi després d'un subjecte no emfàtic. L'exemple següent mostra un subjecte no emfàtic seguit d'anteposició pronominal, però data ja del segle XVI:

- (18) De les distributions quotidianes
Les distributions quotidianes se divideran en temps que no enterompan los oficis [...].
 (*Baccallar*, p. 281, s. XVI, CICA)

Un tipus particular de subjecte són els pronoms forts, que constitueixen una part considerable de les ocurrencies del corpus. En castellà antic, s'ha observat que la proclisi és més habitual amb els pronoms forts de primera i de segona persona mentre que la posposició abunda després dels pronoms forts de tercera persona (Ramsden 1963: 164). La primera i la segona persona, més prominents

cognitivament que no la tercera (Bouzouita 2008: 97), poden rebre més fàcilment èmfasi discursiu. L'abundància de pronoms forts de primera persona en les dades del corpus pot explicar, en part, la gran quantitat de proclisi en aquest entorn. Així i tot, és l'èmfasi i no la persona del pronom fort la causa última de la posició dels pronoms, com es pot veure en els dos exemples següents. Els subjectes de (19) i (20) tenen en comú que són ambdós emfàtics. En (19), hi ha un pronom fort de primera persona, *yo*, seguit de proclisi pronominal, mentre que, en l'exemple (20), hi ha un pronom de tercera persona, *él*, també seguit de proclisi pronominal.

- (19) Eyl qual dix al dit majorat: «Per què te'n manes los bous?». «Con en lo blat los hé trobats que eran!». «Dóna-ls-ma!», e-yl majoral li respòs: «Da-m panyora!», e aquel batiat dix: «Yo la-t daré!». (*Llibre reial mallorquí*, f. 20, s. XIV, CICA)
- (20) On diu la *Glosa* que Ancrist en lo temple de Déu siurà, axí con Déus, per so que la lig de Déu tola. Enaprés él los enganarà per miracles que farà. (*Vides*, p. 19, s. XIII, CICA)

En el segon entorn sintacticopragnmàtic del grup de variació, la forma verbal amb clíctic apareix darrere d'un adverbi o d'un complement circumstancial. La posició dels pronoms febles en aquest context mostra l'evolució diacrònica resumida per la taula 7. De nou, la proclisi és majoritària ja al segle XIII, amb un 72,1 % (44/61) de les ocurrences, i va incrementant en freqüència fins a assolir la totalitat dels casos al segle XVI.

Cronologia	Proclisi	Mesoclisi o enclisi
Segle XIII	72,1 % (44/61)	27,9 % (17/61)
Segle XIV	82,9 % (68/82)	17,1 % (14/82)
Segle XV	97,4 % (112/115)	2,6 % (3/115)
Segle XVI	100 % (42/42)	—
Total	89 % (266/300)	11 % (34/300)

TAULA 7. Evolució diacrònica de la posició dels pronoms febles després d'adverbi o CC.

En castellà antic, Granberg (1988: 155-194) ha proposat que la variació en aquest entorn depèn del tipus d'adverbi o complement circumstancial. Les dades del corpus mostren que en català hi ha algunes lleugeres diferències respecte de la classificació de Granberg (1988), que denoten un avançament del català respecte del castellà en la fixació dels pronoms en la posició preverbal. De la mateixa manera que ocorre en castellà, els pronoms solen anteposar-se després d'expressions adverbials de manera (21) —tot i que es constaten també alguns casos de posposició (22)—, d'instrument (23) o de lloc (24).⁵ Per contra, mentre que Granberg (1988: 186) indica que les expressions adverbials de causa, condició

⁵ Granberg (1988) també observa l'ús de proclisi després d'expressions adverbials d'acompanyament, però no se n'ha documentat cap en el corpus d'aquest estudi. En canvi, Sentí i Bouzouita (2022: 69) troben dos casos d'enclisi en aquest entorn en el *Llibre dels fets*.

i circumstància impliquen la posposició pronominal en castellà antic, en català antic abunden els circumstancials de causa seguits de proclisi (25).⁶

- (21) En altra manera, *se posaria* en la presó e de alí no-s partria, etc. (*Gandia*, p. 38, s. XV, CICA)
- (22) E axí, *lexar-vos hé* estar lo rey Karles [...]. (*Muntaner*, f. 29v, s. XIV, CICA)
- (23) Puix lum no y ha, ab los hulls de la pensa lo veuré. (*Tirant*, p. 903, s. XV, CICA)
- (24) E donada fi a les dances, la reyna Morgana suplicà a l'emperador li fes tanta de honor de acompanyar al rey Artús fins a la sua nau e allí li daría hun petit sopar. (*Tirant*, p. 823, s. XV, CICA)
- (25) Et Déus, per la sua bonea, vos ó aministrarà. (*Muntaner*, f. 14v, s. XIV, CICA)

Quant als adverbis i circumstancials de temps, Granberg (1988: 174-186) observa el panorama següent: després dels adverbis *ante*, *siempre*, *ya* i *todavía* i de les expressions que indiquen duració o freqüència, els pronoms s'anteposen al verb; després de *pues*, *después* i *desi*, les construccions que expressen una progressió en el temps i les expressions que indiquen l'any, l'estació, el dia o l'hora en què es produeix l'acció del verb, els pronoms són postverbals; després de *agora*, *luego* i *entonces*, els pronoms només es posposen al verb quan aquests adverbis expressen una progressió cronològica, mentre que en la resta de casos s'hi anteposen.

En el català del segle XIII es constaten ja algunes diferències respecte d'aquesta distribució. Quant al adverbis de progressió cronològica, es documenten casos de posposició (26), però també d'anteposició (27). D'altra banda, hi ha també un cas de proclisi després d'una expressió que indica el dia de l'acció (28), però sembla ser un context molt emfàtic. A més del possible paper de l'èmfasi, tots els casos de proclisi innovadora al segle XIII darrere d'adverbi o circumstancial pertanyen a una mateixa obra, les *Vides de sants rosselloneses*, les característiques dialectals de la qual, que l'adscriuen al català septentrional (vg. Coromines 1977), podrien explicar un cert avançament respecte de la resta del català del moment (Torres-Latorre 2023). De fet, no és fins al segle XV que es torna a documentar al corpus l'aparició de proclisi després d'un adverbi de progressió cronològica (29).

- (26) E vós, En Gilabert, tornar-vos-n'-ets ab lo senescalç, e farets notar en pergamí la carta, e fer-n'-ets altra, partida per a. b. c., que liurarets a ser Johan de Greli, e puys *aportar-vos-n'-ets* l'altra quant serà acabada. (*Desclot*, vol. III, p. 165, s. XIII, CICA)
- (27) Eu derocaré aquest temple, e après lo redificaré. (*Vides*, p. 373, s. XIII, CICA)
- (28) Lo primer dia *se levarà* la mar ·XL· coudes sobre l'autea dels mons. (*Vides*, p. 18, s. XIII, CICA)
- (29) Aprés vos farà tres figures e les vos posarà en la barba. Aprés vos dirà [...]. (*Tirant*, p. 848, s. XV, CICA)

⁶ Com Granberg (1988) per al castellà, Sentí i Bouzouita (2022: 70) només troben casos de posposició després de circumstancials de causa en català antic.

Després de coordinació copulativa *e* o variants és l'entorn en què clarament hi ha una presència menor de l'anteposició respecte de la resta d'entorns del grup de variació, amb un total de 31,1 % (52/167) de proclisi en el conjunt dels quatre segles. La taula 8 sintetitza l'evolució de la posició dels clítics pronominals en aquest entorn. En aquest cas, s'adverteixen dos canvis a favor de l'anteposició: en el pas del segle XIII al segle XIV, en què el percentatge de la proclisi dobla, i, sobretot, en el pas del segle XV al segle XVI, quan per primera vegada la proclisi és l'opció majoritària.

Cronologia	Proclisi	Mesoclisi o enclisi
Segle XIII	13,1 % (8/61)	86,9 % (53/61)
Segle XIV	30,6 % (15/49)	69,4 % (34/49)
Segle XV	26,7 % (8/30)	73,3 % (22/30)
Segle XVI	77,8 % (21/27)	22,2 % (6/27)
Total	31,1 % (52/167)	68,9 % (115/167)

TAULA 8. Evolució diacrònica de la posició dels pronoms febles després de coordinació *e*.

En castellà antic, diversos estudis (Granberg 1988: 232-233, Castillo Lluch 1996: 132, Bouzouita 2008: 115-116) apunten que el patró més habitual després d'aquesta conjunció és la posposició pronominal, mentre que l'anteposició només se sol trobar quan en l'oració anterior a la conjunció hi ha algun element que indueix la proclisi. Il·lustra aquest context l'exemple (30), en què es coordinen dos futurs amb un clíctic pronominal, el primer dels quals presenta ja el pronom feble en proclisi.

- (30) Et qui ab deslayaltat va, Déus lo confondrà e l'aporterà a destrucció. (*Muntaner*, f. 157r, s. XIV, CICA)

La semblança entre aquest entorn i l'aparició del verb en primera posició de l'oració, que és un entorn que pertany al grup de posposició (§ 2.1), pot explicar el predomini de la posposició i l'endarreriment en la fixació dels pronoms en la posició preverbal respecte de la resta d'entorns del grup de variació. Pareix interessant remarcar que, de les 22 ocurrències en què la conjunció copulativa s'utilitza immediatament després d'una pausa llarga —d'un punt—, només en dues ocurrències els pronoms són proclítics i aquestes ocurrències pertanyen al segle XV (31) i al segle XVI (32).

- (31) E les poràs posar a ta libertat llà hon desiges. (*Tirant*, p. 796, s. XV, CICA)
 (32) Lúcio: Y os diré, comensaren-la a edificar en lo any ·MCLVIII· y acabaren-la lo any ·MCLXXVIII·. (*Col·loquis*, p. 80, s. XVI, CICA)

Pel que fa a la conjunció coordinada disjuntiva *o*, que s'ha considerat per separat de les conjuncions copulatives, presenta una quantitat de dades massa reduïda per arribar a cap conclusió, si bé és cert que l'únic cas de mesoclisi o enclisi darrere conjunció data del segle XIII, mentre que les altres tres ocurrències són posteriors (del segle XIV i del segle XVI).

L'entorn sintacticopragmàtic següent es caracteritza per la presència d'un sintagma nominal correferencial amb el clíctic abans de la forma verbal. La proclisi en aquest entorn és majoritària, amb un 92,3 % (12/13) de les ocurrencies, però la quantitat total de dades és bastant reduïda. Novament, la taula 9 resumeix l'evolució de la col·locació dels pronoms febles en aquest entorn. Destaca el fet que al segle XIII es documenta un 100 % (4/4) d'anteposició i que només una sola ocurrencia de tot el període continga pronoms postverbals, ja que en castellà antic predomina la posposició en aquest entorn (Granberg 1988: 146-147, Bouzouita 2008: 104).

Cronologia	Proclisi	Mesoclisi o enclisi
Segle XIII	100 % (4/4)	—
Segle XIV	—	—
Segle XV	66,7 % (2/3)	33,3 % (1/3)
Segle XVI	100 % (6/6)	—
Total	92,3 % (12/13)	7,7 % (1/13)

TAULA 9. Evolució diacrònica de la posició dels pronoms febles després de SN correferencial.

Ara bé, com ocorria darrere de subjecte, la presència d'èmfasi pot induir l'aparició de la proclisi pronominal després d'un sintagma nominal correferencial amb el pronom (Bouzouita 2008: 105-109). Els casos de proclisi del corpus no s'han d'entendre com a casos d'anteposició innovadora sinó que sempre contenen elements que possibiliten una lectura emfàtica, com es pot veure en (33) i (34), en què la presència dels quantificadors *tot* i *tota* provoca la lectura emfàtica del sintagma nominal. En altres casos, com en (35), el mer canvi d'ordre oracional que provoca l'aparició del sintagma nominal abans del verb fa recaure l'èmfasi sobre aquest element.

- (33) Pus que eu no l' é pogut sobrar vivén, tot lo puniré e mort. (s. XIII, *Vides*, p. 182, CICA)
- (34) E tota la subvenció e endreça que donar-hi porem, *la donarem* de molt bona voluntat. (*Lletres reials*, p. 916, s. XV, CICA)
- (35) Noresmenys, la novícia que serà de noble llinatge *la poran* rebre, encara que sia de menor edat, e açò de special gràcia. (*Constitucions*, p. 78, s. XVI, CICA)

Per acabar amb els entorns del grup de variació, centrem-nos en la presència d'una oració subordinada o una construcció absoluta abans de la forma verbal amb clíctic. Aquest entorn es comporta de manera semblant a les expressions adverbials, ja que la variació de la posició dels clítics pronominals està condicionada pel tipus de subordinades. Abans que res, però, observem l'evolució quantitativa a partir de la taula 10. Al segle XIII, la proclisi és una opció quasi residual, amb tan sols el 13,3 % (2/15) dels casos en aquest entorn. Tanmateix, la freqüència d'aquesta posició es va incrementant progressivament amb el pas dels segles fins a representar el 98,2% (55/56) de les ocurrencies al segle XVI. Quantitativament, per tant, es documenta una clara evolució a favor de la proclisi pronominal en aquest entorn.

Cronologia	Proclisi	Mesoclisi o enclisi
Segle XIII	13,3 % (2/15)	86,7 % (13/15)
Segle XIV	28,6 % (2/7)	71,4 % (5/7)
Segle XV	72,4 % (21/29)	27,6 % (8/29)
Segle XVI	98,2 % (55/56)	1,8 % (1/56)
Total	74,8 % (80/107)	25,2 % (27/107)

TAULA 10. Evolució diacrònica de la posició dels pronoms febles després de construcció absoluta o oració subordinada.

Qualitativament, també es constata una progressiva preferència per la posició preverbal. En castellà antic, només les subordinades introduïdes per *antes que, assí como* i *cuando* indueixen la proclisi pronominal (Granberg 1988: 136-146, Castillo Lluch 1996: 88-97, Bouzouita 2008: 124-131). En català, però, ja al segle XIII, s'ha trobat proclisi després d'una subordinada causal introduïda per *per so cor* (36). De nou, l'ocurrència pertany al text innovador de les *Vides de sants rosselloneses*. Amb el pas dels segles es constata una diversificació del tipus de subordinades darrere de les quals la proclisi és possible: al segle XIV, hi ha proclisi després de la pròtasi d'una oració condicional (37); al segle XV, se'n documenta després de subordinades temporals no introduïdes per *quan* (38) o, per primera vegada, després de construccions absolutes (39).

- (36) Per què eu ara, per so cor baronilment t'ést combatut, *te faré* nomenar per tot lo món. (*Vides*, p. 159, s. XIII, CICA)
- (37) Si alcunes altres coses són o apparran que hajan obs declaració d'aquelles, e de tot ço que us plaurà, *nos escriurets* [...]. (*Epistolari*, p. 86, s. XIV, CICA)
- (38) Mentres lo carregament se trobarà es cerquarà que se inpose peyta de sis mília sous. (*Gandia*, p. 85, s. XV, CICA)
- (39) E fet lo dit aniversari, *ne romandrà* a la Seu lo ·X_e·. (*Solemnitats*, p. 357, s. XV, CICA)

En definitiva, l'anàlisi sintacticopragnmàtica dels entorns del grup de variació ha permès veure: (i) que la proclisi va esdevenint amb el temps la posició majoritària en cadascun dels entorns —hi ha un increment en *token frequency*—, i (ii) que la proclisi es va expandint a contextos en què originalment no podia aparèixer —hi ha un avançament en *type frequency*.

3. CONCLUSIONS

L'estudi de la posició dels pronoms febles amb el futur i el condicional ha permès examinar en detall el comportament dels clítics pronominals segons la distribució per entorns sintacticopragnmàtics pròpia de la llengua medieval i, sobretot, veure l'evolució a partir d'aquest comportament cap a una fixació de la col·locació dels pronoms febles en la posició preverbal. Al principi del període estudiat, al segle XIII, s'han advertit algunes diferències del català antic respecte del castellà de la mateixa època que suposen una major presència de la proclisi i, per tant, un avançament en la fixació dels clítics respecte de la llengua castellana del moment. És el cas de l'anteposició observada darrere de vocatiu des del segle XIII (§ 2.1) o

darrere de complements circumstancials de diversos tipus a partir també d'aquest segle (§ 2.2). Al final del període, al segle XVI, el procés de fixació dels pronoms febles encara no havia culminat, però la mesoclisi i l'enclisi eren ja posicions molt minoritàries que havien perdut molts dels entorns sintacticopragmàtics en què originalment podien aparèixer. La presència del verb en primera posició oracional ens proporciona un exemple paradigmàtic d'aquesta evolució, ja que els pronoms parteixen de només una posició possible al segle XIII, la posposició, i van tendint a poc a poc cap a la proclisi, que esdevé la posició majoritària al segle XVI (§ 2.1). L'estudi dels entorns del grup de variació mostra aquest mateix procés de fixació: tant les freqüències absolutes com les tipologies més específiques (estudiades en els entorns de darrere de complements circumstancials i de darrere de construccions absolutes i oracions subordinades) mostren una evolució evident de la posició dels clítics cap a l'anteposició.

En resum, s'ha constatat la pèrdua progressiva de les restriccions sintàctiques i pragmàtiques que actuaven en la sintaxi medieval dels clítics compartida per les llengües romàniques medievals. A més, les dades del corpus han permès datar de manera precisa la distribució entre anteposició i posposició en cadascun dels entorns sintacticopragmàtics. Les freqüències de les dues posicions s'han estudiat en relació amb els conceptes de *token frequency* i de *type frequency*, ja que en un procés de gramaticalització com aquest la productivitat d'una construcció no només es mesura en xifres absolutes sinó també a propòsit de la diversificació de les expressions en què pot ser utilitzada. Així, l'anàlisi dels entorns del grup de posposició (§ 2.1) i dels entorns del grup de variació (§ 2.2) ha mostrat tant un increment quantitatiu de la proclisi com una ampliació dels tipus d'entorns en què aquesta posició era possible. En futurs estudis, caldria analitzar aquest mateix fenomen en la resta de temps verbals i allargar el període cronològic fins al moment en què es produeix la fixació definitiva dels pronoms febles en la posició preverbal.

CORPUS

CICA = *Corpus Informatitzat del Català Antic*, Torruella, Joan (dir.), junt amb Manuel Pérez Saldanya i Josep Martines, <<http://www.cica.cat>> [Consulta: 30/04/2023].

LLULL, Ramon (2015 [1271-1274]), *Llibre de contemplació en Déu*, vol. I, llibres I-II, Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, a càrrec d'Antoni I. Alomar (dir.), Montserrat Lluch, Aina Sitjes i Albert Soler, p. 186-362.

BIBLIOGRAFIA

Barðdal, Jóhanna, Smirnova, Elena, Sommerer, Lotte i Gildea, Spike (ed.) (2015), *Diachronic construction grammar*, Amsterdam/Nova York, John Benjamins.

- Batllori, Montserrat, Iglésias, Narcís i Martins, Ana Maria (2005), «Sintaxi dels clítics pronominals en català medieval», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 38, 137-177.
- Batllori, Montserrat i Súñer, Avel·lina (2005), «Valors adverbials associats a la conjunció *que*: un estudi històric», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia*, 38, 279-301.
- Bonet, Eulàlia (2002), «Cliticització», en *Gramàtica del català contemporani*, Solà, Joan, Lloret, María Rosa, Mascaró, Joan i Pérez Saldanya, Manuel (eds.), vol. 1, Barcelona, Empúries, pp. 933-989.
- Bouzouita, Miriam (2008), *The Diachronic Development of Spanish Clitic Placement*, tesi doctoral, Londres, King's College London.
- Bouzouita, Miriam i Sentí, Andreu (2022), «La gramaticalización del futuro y el condicional en el iberorromance del siglo XIV a partir de traducciones bíblicas paralelas: el caso del castellano y el catalán antiguos», en *Traducción bíblica e historia de las lenguas iberorrománicas*, Enrique-Arias, Andrés (ed.), Berlín, De Gruyter, pp. 243-274.
- Bybee, Joan (1995), «Regular morphology and the lexicon», *Language and cognitive processes*, 10, 425-455.
- Bybee, Joan (2003), «Mechanisms of change in grammaticization: the role of frequency», en *The Handbook of Historical Linguistics*, Joseph, Brian D. i Janda, Richard D. (eds.), Malden/Oxford, Blackwell Publishing, pp. 602-623.
- Castillo Lluch, Mónica (1996), *La posición del pronombre átono en la prosa hispánica medieval*, tesi doctoral, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid.
- Castillo Lluch, Mónica (2002), «Distribución de las formas analíticas y sintéticas de futuro y condicional en español medieval», en *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española, Valencia 31 de enero - 4 de febrero de 2000*, Echenique, María Teresa i Sánchez Méndez, Juan Pedro (coords.), Madrid, Gredos, pp. 541-550.
- Coromines, Joan (1977), prefaci i aportacions a *Vides de sants rosselloneses*, Maneikis Kniazzezh, Charlotte S. i Neugaard, Edward J. (eds.), Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- Eberenz, Rolf (1991), «Futuro analítico y futuro sintético en tres obras con rasgos coloquiales: El 'Corbacho', 'La Celestina' y 'La Lozana Andaluza'», en *Homenaje a Hans Flasche: Festschrift zum 80. Geburtstag 25. November 1991*, Körner, Karl Hermann i Zimmermann, Günther (eds.), Stuttgart, Steiner, pp. 499-508.
- Evans, Nicholas (2007), «Insubordination and its uses», en *Finiteness: Theoretical and Empirical Foundations*, Nikolaeva, Irina (ed.), Oxford, Oxford University Press, pp. 366-431.
- Evans, Nicholas i Watanabe, Honore (2016), «The dynamics of insubordination: An overview», en *Insubordination*, Evans, Nicholas i Watanabe, Honoré (eds.), Amsterdam/Filadèlfia, John Benjamins, pp. 1-37.
- Fischer, Susann (2002), *The Catalan Clitic System. A Diachronic Perspective on its Syntax and Phonology*, Berlín, Mouton de Gruyter.
- GIEC (2016) = Institut d'Estudis Catalans (2016), *Gramàtica de la llengua catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Goldberg, Adele E. (1995), *Constructions: a Construction Grammar Approach to Argument Structure*, Chicago, University of Chicago Press.

- Granberg, Robert Arthur (1988), *Object Pronoun Position in Medieval and Early Modern Spanish*, Los Angeles, University of California.
- Labelle, Marie i Hirschbühler, Paul (2005), «Changes in clausal organization and the position of clitics in Old French», en *Grammaticalization and Parametric Change*, Batllori, Montserrat, Hernanz, María Lluïsa, Picallo, Carme i Roca, Francesc (eds.), Oxford, Oxford University Press, pp. 60-71.
- Lehmann, Christian (1985), «Grammaticalization: Synchronic variation and diachronic change», *Lingua e stile*, 20, 303-318.
- Martins, Ana Maria (1994), *Clíticas na história do Português*, tesi doctoral, Universidade de Lisboa.
- Martins, Ana Maria (1995), «Clitic placement from Old to Modern European Portuguese», en *Historical Linguistics 1993*, Andersen, Henning (ed.), Amsterdam, John Benjamins, pp. 295-307.
- Pérez Saldanya, Manuel (2015), «Les construccions causals en català: classes i nexes que les introdueixen», *Els Marges*, 105, 10-38.
- Primerano, Antoine (2019), *La gramaticalización de los futuros y condicionales en el navarroaragonés de los siglos XIII y XIV: análisis morfosintáctico-pragmático*, treball de fi de màster, Gant, Universiteit Gent.
- Pujol i Campeny, Afra (2018), *Word order in Old Catalan*, tesi doctoral, Cambridge, University of Cambridge.
- Ramsden, Herbert (1963), *Weak-pronoun position in the early Romance languages*, Manchester, Manchester University Press.
- Rivero, María-Luisa (1986), «Parameters in the typology of clitics in Romance and Old Spanish», *Language*, 62, 4, 774-807.
- Sentí, Andreu i Bouzouita, Miriam (2022), «The Syntax of Old Catalan Clitics: *Llibre dels Fets*», *Catalan Journal of Linguistics*, 21, 47-77.
- Torres-Latorre, Aina (2023), «La gramaticalització del futur i el condicional al català del segle XIII: formes analítiques i formes sintètiques», *Zeitschrift für Katalanistik*, 36, 63-85.
- Torres-Latorre, Aina i Sentí, Andreu (2023), «Clitic placement and the grammaticalization of the future and the conditional in Old Catalan», *Languages*, 8, 182.
- Traugott, Elizabeth C. i Trousdale, Graeme (2013), *Constructionalization and constructional changes*, Oxford, Oxford University Press.

Annex 1: Conjunt d'obres del corpus

Segle XIII:

- *Vides de sants rosselloneses* (citada com a *Vides*);
- *Costums de Tortosa* (*Costums*);
- *Llibre de contemplació en Déu*, de Ramon Llull (*Contemplació*), no recollit al CICA ni analitzat complet;
- *Clams i crims a la València medieval* (1);⁷
- *Llibre de cort de Justícia de Cocentaina* (1 i 2);

⁷ Es manté la numeració utilitzada pel CICA.

— *Crònica de Bernat Desclot (Desclot)*.

Segle XIV:

- *Regiment de preservació de la pestilència*, de Pere Tomic;
- *Crònica de Ramon Muntaner (Muntaner)*, no analitzada completa;
- *Ordinacions con los reys e reynas d'Aragó*;
- *Epistolari de la València medieval (I-3, I-4) (Epistolari)*;
- *Un llibre reial mallorquí del segle XIV (Llibre reial mallorquí)*;
- *Procés criminal contra Antònia Marquès*;
- *Manual de consells (1378-1379)*;
- *El procés de Sueca*.

Segle XV:

- *Faula de Neptuno i Diana, Rahonament fingit entre Francesch Alegre i Sperança, Somni de Francesc Alegre*, de Francesc Alegre;
- *Història de les amors de París e Viana*;
- *Tragèdia de Lançalot*, de Mossèn Gras;
- *Llibre de les solemnitats de Barcelona (2 i 3) (Solemnitats)*;
- *Lletres reials a la ciutat de Girona (II-5, II-6) (Lletres reials)*;
- *Tirant lo Blanch*, de Joanot Martorell (*Tirant*), no analitzat complet;
- *Manual de consells de Gandia a la fi del segle XV (1) (Gandia)*.

Segle XVI:

- *Biografia de Català de Valeriola*;
- *Constitucions del convent de Sant Josep (Constitucions)*;
- *Diari de Frederic Despalau*;
- *Edicte del virrei Lluís Vich i Manrique*;
- *Libre de Antiquitats de la Seu de València (2)*;
- *El sínode del bisbe Baccallar (Baccallar)*;
- *Història general del Regne de Mallorca*;
- *Instrucció y doctrina que ensenye lo que deu considerar y contemplar lo christià*;
- *Les memòries del cavaller valencià Gaspar Antist*;
- *Libre del Mostassaf de Mallorca (14)*;
- *Llibre de les Solemnitats de Barcelona (6)*;
- *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa (Col·loquis)*;
- *Memòries de Jeroni de Saconomina*;
- *Memòries de Perot de Vilanova*;
- *Relació de l'entrada i estança a València del rei don Felip II*;
- *Relació del furt del Santíssim Sacrament a Alcoi*;
- *Suplicació sobre la cisterna de l'estudi de gramàtica de Randa*.

© Aina Torres-Latorre, 2023.

Llevat que s'hi indiqui el contrari, els continguts d'aquesta revista estan subjectes a la [licència de Creative Commons: Reconeixement 4.0 Internacional](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).